

V. ECESEDY JUDIT

A nagyszombati akadémiai nyomda első másfél évtizede

(1648–1662)

Az alábbiakban a nagyszombati akadémiai (vagy más néven egyetemi) nyomda megtelepedésének és első éveinek tevékenységét próbáljuk számbavenni a korabeli források és a nyomdai készlet rekonstrukciója alapján.

Ismeretes, hogy a nagyszombati nyomdászat előzményei a 16. századba nyúlnak vissza. A Telegdi Miklós által 1578-ban alapított érseki nyomda 1609-ig megszakítás nélkül működött, ettől kezdve azonban e nyomda működéséről ebben a városban semmi bizonyíték sincs. Nincs nyoma annak, hogy itt 1610–1618 között bármiféle nyomda is létezett volna. Tíz év szünet után 1619-től dolgozott újra nyomda Nagyszombatban, csak hogy ez új nyomdaalapítás volt, és felszerelésében semmi rokonságot sem mutatott a korábbi, Telegdi-féle érseki műhellyel. Az 1619-től Nagyszombatban dolgozó nyomdát ugyanis Forgách Ferenc érsek alapította Pozsonyban, és nyolc évnyi ottani működés után szállították át Nagyszombatba, valószínűleg 1618-ban.

Bizonyos jelek mégis azt mutatják, hogy az akkori nagyszombati nyomdász, Nikolaus Müller, aki 1621 elején, amikor Bethlen Gábor utasítására ezzel (az eredetileg érseki) nyomdával előbb Kassára, majd Gyulafehérvárra követte a fejedelmet, némi nyomdai felszerelést magával vitt a régi — használaton kívüli — Telegdi-nyomdából is. Ezt látszik bizonyítani az a néhány, a Telegdi-nyomdából származó iniciálé és könyvdísz (fametszet), amely utóbb Gyulafehérvárott bukkant fel a fejedelmi nyomda kiadványain.¹

Ebből azt az óvatos következtetést lehet levonni, hogy a Telegdi-nyomda valamelyes része 1619–1620-ban Nagyszombatban még megvolt és hozzáférhető volt. Természetesen az is lehetséges, hogy Forgách Ferenc új, pozsonyi nyomdaalapításakor a tipográfia számára jogfolytonosságot biztosító Telegdi-féle nyomdai felszerelést is magához vette és az új készlettel együtt tartotta — bár nem használta.

A 17. század folyamán két hosszabb időszak is van, amikor nem működött nyomda Nagyszombatban: előbb 1610 és 1618 között szünetelt, majd 1621 és 1647 között. Amikor Bethlen Gábor utasítására az érseki nyomdát elszállított-

¹ V. ECESEDY Judit: *A gyulafehérvári fejedelmi nyomda első korszaka (1623–1636)* In: Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve (továbbiakban OSZK Évk.) 1974/1975. 350, 367.

ták Nagyszombatból, akkor egyúttal a magyarországi katolikus egyház is nyomda nélkül maradt, hiszen (1617 óta) Pozsonyban sem volt tipográfia.

Ezen a helyzeten segítette az az újabb nyomdaalapítás, amely Pázmány Péter érsek nevéhez fűződik. Pázmány 1623-ban alapította meg Pozsonyban azt a nyomdát, amely negyedszázad múlva a nagyszombati akadémiai nyomda alapjait képezte. A pozsonyi és nagyszombati nyomdával foglalkozva fel kell figyelni e két város közötti szoros kapcsolatokra, amelyek a katolikus egyház intézményeire és a kulturális életre egyaránt jellemzőek voltak. E párhuzamosság bizonyos versengés jeleit mutatja a 17. században, különösen annak első felében. Erre jó példa az ország egyetlen katolikus nyomdája körüli számos vitás kérdés és nemegyszer szándékos huzavona.

Mindebből adódik, hogy Nagyszombat nyomdászataival foglalkozva elkerülhetetlenül tisztában kell lennünk a korabeli pozsonyi nyomdászathoz képest. Ezt már a korábbi szakírók is felismerték, de a 17. század folyamán hol Pozsonyban hol Nagyszombatban feltűnő nyomdákat vagy mindvégig azonos műhelynek tekintették, vagy tévesen rekonstruálták a nyomdák két város közötti mozgását.²

A Pázmány által Pozsonyban alapított tipográfia felszerelése természetesen semmi rokonságot sem mutathatott a Bethlen által elszállított nyomdáéval. Betűi attól teljesen eltérnek, jó állapotuk, éles vonalaik alapján újnak látszanak. Megjegyzendő azonban, hogy egyik szövegtípusa, a kissé szögletes, és éppen ezért nagyon jellegzetes antikva (1. tábla első szövegtípusa) részleges hasonlóságot mutat a Telegdi-féle nyomda ugyancsak jellegzetes szövegbetűjével. Azért részleges, mert míg teljesen azonosak a nagybetűk, addig egészen mások a kisbetűk. Felvetődik a kérdés, hogy vajon csak közös forrásból (matricáról) származnak-e ezek a nagybetűk, és az elmúlt ötven év alatt a kisbetűk matricáit kicserélték-e modernebbre, vagy esetleg a Telegdi-féle nyomda maradványaival állunk-e szemben?

Pozsonyban a Pázmány által alapított nyomda 1623-tól kezdve dolgozott. Az a körülmény, hogy egyszerre szolgált mint érseki és mint jezsuita kollégiumi nyomda, már 1631-ben vitára adott alkalmat. A nagyszombati jezsuiták már ekkor kifejezték, hogy a nyomdára igényt tartanak,³ és a pozsonyiaknak azt az adandó legelső alkalommal át kell adniuk a jelentősebb szerepre szánt, és időközben egyetemi rangú akadémiát kifejlesztő nagyszombati kollégiumnak.

Amikor tehát 1646-ban, vagy legkésőbb 1647-ben a nagyszombatiak ténylegesen elszállították Pozsonyból a Pázmány-féle alapításból származó eredeti, 1623. évi érseki nyomdai felszerelést, amely a nagyszombati kollégium szerint

² GULYÁS Pál: *A könyv sorsa Magyarországon* II. Bp. 1961. 87–90. és IVÁNYI Béla – GÁRDONYI Albert: *A királyi magyar egyetemi nyomda története 1577–1927*. Szerk.: CZAKÓ Elemér. Bp. 1927. 34.

³ HOLL Béla: *Forrásszövegek a pozsonyi nyomdászathoz a 17. sz. első feléből* = MKsz 1973. 378.

A Æ B C D E F G H I J K L M N O P Q R S
T U V X Y Z A B D E G H I K M N O P R S T Y Z á á á
x b c d e é é f g h i j k l m n o ó ô p q r s ſ ſ t u ú ú v
x y z & ° . , ; : ? 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9

A Æ B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V
a á à â æ a s b c d e é f f f i g h i i i s j k l m n o ò p q r s ſ ſ i
ſ t ſ t u ú ú ú v x y z & ° . , ; : ?

A D E G H I K L
M N O P R S T V Y

A D E F K L M N O P
Q R S V Y Z

őket illette meg, addigra az meglehetősen elhasználttá vált, és 1640 óta azt — a pozsonyi nyomtatványok tanúsága szerint — ott már nem is igen használták. Előnyben részesítették az időközben birtokukba jutott, sokkal jobb állapotú, mert újraöntött Ferenczffy-féle betűkészletet.

Már Holl Béla felfigyelt arra, hogy az egyetemi nyomda monográfiáját megíró szerzők,⁴ jóllehet ismerték, de félreértelmezték azokat a nyomda átadásával kapcsolatos iratokat, amelyek pedig eligazítást adnak nemcsak a pozsonyi felszerelések történetét illetően, hanem a Nagyszombatnak való átadás pontos idejére vonatkozóan is. Így kerülhetett be nyomukban tévesen a szakirodalomba az az adat, amely szerint a nagyszombati nyomda 1639–1640-ben kezdett volna működni. Igaz, ehhez a tévedéshez hozzájárult az is, hogy Szabó Károly is 1640-től kezdve regisztrált nagyszombati nyomtatványokat.⁵ Az 1639–1640-nél korábbi alapítást azonban a monográfia szerzői, Iványi Béla és Gárdonyi Albert sem tartották valószínűnek, hivatkozva a nagyszombati jezsuiták tudományegyetemének 1636. január 1-jével megkezdett diáriumára, amelyben eleinte nincs nyoma az egyetemi nyomdának. Helyesen állapították meg a szerzők, hogy 1636-ot — az egyetemalapítás évét — követően a nagyszombati egyetem még nincs a nyomda birtokában, mert hiszen az egyetem egészen apró és jelentéktelen dolgokat, pl. meghívókat, vizsgatéziseket Pozsonyba küldött át kinyomtatás céljából. Ezeket a Pozsonyban készült nyomtatványokat, összesen 8-at, az egykorú rendi feljegyzések alapján Holl Béla közölte is azóta.⁶

Iványi Béla és Gárdonyi Albert az 1642-ben megjelent *Evangeliumok és epistolákat*⁷ tartotta a nagyszombati műhely első magyar nyelvű kiadványának, a következő pedig szerintük Kerti Fábián magyar nyelvű munkája.⁸ Azóta Ján Čaplovič⁹ már tisztázta, hogy sem Mokchai tézisei 1640-ből, sem az *Evangeliumok epistolák*, sem Kerti Fábián műve nem nagyszombati kiadvány: az első pozsonyi,¹⁰ a második bécsi és a harmadik is pozsonyi.¹¹

Pedig az 1662-ben készült feljegyzések meglehetősen pontossággal megmondják a nyomda Nagyszombatba szállításának idejét: „non potuerunt fere per 15. annos; sed post bellum primo Rákoczianum 1646 circiter.” Bár a költöztetés megtörtént, mai ismereteink szerint sem 1646-ból, sem 1647-ből nincs ismert nagyszombati nyomtatvány. Már Ján Čaplovič is tisztázta, hogy az első nagy-

⁴ IVÁNYI – GÁRDONYI: *i. m.* 40.

⁵ SZABÓ Károly: *Régi magyar könyvtár* II. Bp. 1885. (továbbiakban RMK) II 559.

⁶ HOLL Béla: *Adalékok a nagyszombati egyetem első kiadványaihoz* = MKsz 183–192.

⁷ RMK I. 729.

⁸ RMK I. 778.

⁹ ČAPLOVIČ, Ján: *Bibliográfia tlači vydanych na Slovensku do roku 1700*. Diel 1 (Martin, 1972) 339, 356. sz.

¹⁰ RMK II 559.

¹¹ RMK I. 778.

szombati nyomtatványok 1648-ból valók. Ebből az évből mindjárt hat kiadvány megjelenéséről van tudomásunk, jöllehet ezek közül mindössze háromból maradt fenn példány.

Az előbbieket figyelembe véve valószínűleg nem 1645-re vagy 1646-ra, mint Iványi és Gárdonyi gondolta, hanem inkább 1647-re datálандó az az év megjelölése nélküli szerződés, amelyet a nagyszombati kollégium vezetősége Philipp Jakob Mayrral, a nagyszombati nyomda első faktorával kötött. Ezt az iratot Iványi és Gárdonyi részletesen ismertette:¹² a szerződés értelmében Mayr engedélyt nyert arra, hogy nyomdászsegédeket tarthasson és a nyomdászat művészetére inasokat oktathasson. Közli Mayr javadalmazását is, részletezve a nyomtatás és szedés díját különböző betűk és formátumok esetén.

A nagyszombati kollégium részéről tehát elsőként Mayrt bízták meg a műhely vezetésével, de a nyomdai felügyeleti teendőket a jezsuita kollégium páterei végezték. A rendi feljegyzéseknek köszönhetően figyelemmel kísérhető, hogy a nagyszombati rendházban először 1649-ben említenek ilyen funkciót, majd ezután, néhány éves kihagyással, folyamatosan:

1649–1650	Andreas Bornemissa, . . . praeses typographiae
1651–1655	—
1656	Ferdinandus Palfi . . . praefectus typographiae
1657	Stephanus Tattay . . . praefectus typographiae
1658	—
1659–1660	Martinus Palkovich . . . praefectus typographiae
1661	—
1662	Gabriel Ivul . . . typographiae praefectus ¹³

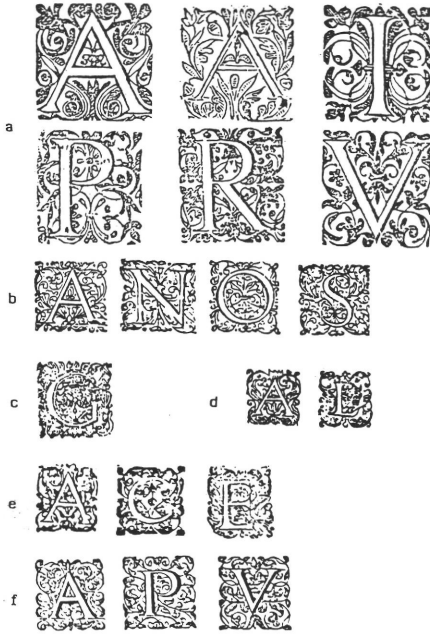
Amint azt már Iványi Béla és Gárdonyi Albert is megállapította, Mayr 1653-ig állt az egyetemi nyomda szolgálatában. Őt Matthias Willmann követte, aki azonban csak 1654-ben volt megbízva a nyomda vezetésével, sőt, úgy látszik, nem is az év végéig, mert ismerünk egy 1654-ből származó nyomtatványt — amelyet azonban Iványiék még nem ismerhettek —, amelyen már a következő faktor, Venceslaus Melchior Schneckenhaus neve áll.¹⁴ Iványiék ugyanis 1655-öt tartották Schneckenhaus munkába állása évének. Schneckenhaus 1654-től 1663-ig állt faktorként a nyomda élén, tehát az általunk tárgyalt időszakon túl még egy évvel. Közben 1660-ból egy másik nyomdásznak, a magyar származású Molnár Mihálynak a nevével is találkozni egyetlen, újabban előkerült nyomtatványon.¹⁵

¹² IVÁNYI – GÁRDONYI: *i. m.* 45.

¹³ LUKÁCS László: *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I. III.* (Roma, 1990) 242, 271 stb.

¹⁴ FAZAKAS József: *Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I–III. kötetéhez* = OSZK Évk 1960. 183.; ČAPLOVIČ: *Bibliográfia tlači...* 1961. sz.

¹⁵ Az egyetlen ismert példány Martinban, a Matica slovenská-ban található, J 1472/3 jelzeten.

XVII.

XII.

XIII.

XXI.

XXII.

A nagyszombati nyomtatványokat átvizsgálva rekonstruálni lehetett azt a betű- és díszanyagot, amely 1646-ban Pozsonyból Nagyszombatba került át, és amelynek, a korabeli feljegyzések értelmében azonosnak kell lennie a Pázmány által 1623-ban alapított második pozsonyi érseki nyomdáéval, hiszen a nagyszombati jezsuita kollégium csak erre tarthatott igényt.

Ha az 1662-ben keletkezett irathoz igazodunk, akkor 1661-ig csak ez a készlet lehetett használatban Nagyszombatban, majd 1662-től kezdve jelentős bővülést kell észlelnünk a nyomdai felszerelésben, hiszen ettől kezdve a volt Ferenczffy- és az úgynevezett Némethi Jakab-féle „typus novissimus” is Nagyszombatba került. Igaz, ez utóbbiak használati díj fejében, azzal a kikötéssel, hogy a pozsonyiak továbbra is igényt tartanak rá, tulajdonjogáról nem mondanak le.¹⁶

Ezt a feltevést, illetve az okiratokban rögzített tényeket a nagyszombati akadémiai nyomda rekonstruált felszerelése is teljesen igazolta. Eszerint tehát megállapíthatjuk, hogy 1648 és 1661 között a nyomdának

16 betűtípusa volt: ebből 14 pozsonyi eredetű, kettő ismeretlen forrásból való (itt csak két szöveg- és két kiemelő-típust mutathatunk be a legjellegzetesebbek közül az 1. táblán)¹⁷

5 iniciálé-sorozata: közülük egy pozsonyi, négy ismeretlen eredetű (2. tábla),¹⁸ 14 nyomdai cífrája és 70 könyvdísz, illetve illusztrációja, köztük rézmetszetek is: ezek közül pozsonyi eredetű 25 dísz, a többi ismeretlen forrásból származik.¹⁹ Ez utóbbiak között van néhány Ferenczffy bécsi nyomdájából származó dísz, amelyet azonban Pozsonyban nem használtak. (A 3. 4. és 5. táblán ezeknek kb. egyharmadát tudjuk bemutatni.)

Tehát a betűanyag legnagyobb része és a nyomdai cifrák mind a pozsonyi felszerelésből származtak.²⁰ Az iniciálé-sorozatok közül viszont mindössze egy, a „b” sorozat pozsonyi, és a könyvdíszek forrása sem mindig a pozsonyi nyomda volt, pontosabban a fennmaradt pozsonyi nyomtatványokról e díszek nem ismertek.

Majd 1662-ben a felszerelés bővült 11 újabb betűtípussal, 1 új iniciálé-sorozattal (2. tábla „f” sorozat), 15 nyomdai cífrával és 15 további könyvdíszszel, illetve illusztrációval.

¹⁶ HOLL Béla: *Forrásszövegek...* 383.

¹⁷ A 117 mm húsz-sor méretű antikvát (6A) és ugyanilyen méretű kurzívot (7K), a 12 mm magas antikva kiemelőt (1A) és a 9 mm magas kurzív kiemelőt (2K).

¹⁸ Pozsonyi eredetű iniciálé-sorozat a „b”; ismeretlen eredetű az „a”, „c”, „d” és „e” sorozat.

¹⁹ Az itt bemutatott díszek közül pozsonyi a III., VI., XI., XII., XIV., XVII., XVIII. és XXI. sz. dísz. Egyéb, ismeretlen forrásból került Nagyszombatba az I., II., IV., V., VII., VIII., IX., X., XIII., XV., XX. és XXII. sz. dísz.

²⁰ HOLL Béla: *Ferenczffy Lőrinc*. Egy magyar könyvkiadó a 17. században. Bp. 1980.

A könyvdíszek kivételével ezek mind a pozsonyi nyomda birtokában lévő egykori Ferenczffy-készletből származtak, a könyvdíszek pedig kisebb részben egyéb pozsonyi eredetű díszek, nagyobb részben ismeretlen forrásból valók. A Ferenczffy-készletből való díszek ugyanis ekkorra már mind Nagyszombatban voltak, bár erről a korabeli források nem szóltak. Az 1662. évi nagyszombati kiadványok tehát jól dokumentálják, hogy 1662 folyamán valóban tekintélyes nyomdafelszerelés került át Pozsonyból. Egyelőre 1662-ben csak az egykori Ferenczffy-betűkészlet tükröződött a nyomtatványokon, az általunk vizsgált időszakban (az 1662. év végéig) a Némethi Jakab-féle betűk még nem.

Egy kivétel azonban mégis akad: az eredeti pozsonyi érseki nyomdának ugyanis nem volt a kisebb formátumú könyvek nyomtatásához alkalmazott antikvájához kurzív megfelelője. Ezért a Nagyszombatnak 1646-ban átadott anyag használhatóságát így azzal fokozták, hogy adtak a Némethi-féle készlethez tartozó 84 mm-es kurzív típusból, de maradt belőle Pozsonyban is. Így tehát valamelyes Némethi-féle betűanyag mindvégig nyomon követhető a nagyszombati akadémiai nyomda kiadványain. Ugyanakkor az érseki nyomda megfelelő antikva szövegtípusához is adtak pótlásként némi Némethi-féle anyagot. Ezek azonban egy típuson belül nem keveredtek az érseki antikva betűkkel. Több jel is arra mutat, hogy az eredeti érseki készletet a pozsonyiak az 1630-as évektől már sokkal kevésbé gondozták, mint az ott lévő másik két készletet, nyilván már az átadásra számítva.

Nem csodálkozhatunk, hogy a nagyszombati faktorok nem voltak megelégedve a kapott érseki nyomdával, és további felszerelés beszerzésére törekedtek. A pozsonyi érseki nyomda jóval gazdagabb volt iniciálékban és könyvdíszekben is annál, mint amit Nagyszombatba átszállítottak. Négy különböző méretű iniciálé-sorozatából egyetlenegy sem került át Nagyszombatba a nyomda indulásakor, hanem csak egy sorozat az 1650-es években. A díszekből is kevés a pozsonyi nyomtatványokról ismert darab, úgy látni, mintha a használaton kívüli, szerényebb díszeket adták volna csak át. Ezek főleg kezdetleges kidolgozású IHS emblémák (1. és 3. tábla I. és II.), amelyeknél sokkal szebbek is voltak Pozsonyban.

Úgy látszik, hogy a pozsonyiak a díszek és iniciálék egy részét visszatartották, bár a pozsonyi nyomtatványokon sem látni a továbbiakban ezeket a díszeket, mert a pozsonyi nyomda előnyben részesítette az 1640-es évektől kezdve az újonnan beszerzett díszzeit, illusztrációit.

Valószínűleg Schneckenhausnak, az akadémiai nyomda harmadik faktorának megjelenésével hozható összefüggésbe az 1654-től tapasztalható gyarapodás először az iniciálék, majd a könyvdíszek terén is. Az iniciálék, különösen az „a” sorozat, eléggé egyediek, éppen ezért jellemzőek a nagyszombati nyomtatványokra.

Holl Béla a Ferenczffy-nyomda utóéletét tárgyalva szólt a nagyszombati akadémiai nyomda első évtizedeiről. Amikor 1640-ben a pozsonyi jezsuiták Né-

methi Jakab közbenjárására megkapták a Ferenczffy-féle felszerelést, a betűket hamarosan újraöntötték, majd Pozsonyban számos könyv kinyomtatására felhasználták ugyan e készletet, de a jelek szerint a többi típustól elkülönítve tárolták. Holl Béla kimutatta, hogy már 1656-ban a nagyszombati *Rituale Strigoniense* lapjain megtalálható egy Ferenczffy-féle fametszet,²¹ pedig a Ferenczffy-féle készlet hivatalosan csak 1662-ben került át Nagyszombatba. A nyomtatványok valóban azt bizonyítják, hogy 1654-től kezdve szinte az összes Ferenczffy-készlethez tartozó dísz és illusztráció átkerült Nagyszombatba. Az átadás pontos időpontját nem tudni, nagy részük 1650-ben még Pozsonyban volt, 1656-ban pedig már Nagyszombatban. Ezeknek Pozsonyból Nagyszombatba szállítása nincs dokumentálva a korabeli feljegyzésekben.

Feltétlen összefüggést kell keresni a pozsonyi könyvnyomtatás 1652 utáni megszűnése és a Ferenczffy-féle felszerelés 1654 utáni nagyszombati megjelenése között.

A pozsonyiak hamarosan 1650 után már gondolhattak az érseki nyomda átadása után ottmaradt teljes készlet esetleges értékesítésére vagy átadására. Az eladás vagy átadás kérdése azért került napirendre, mert a jezsuiták a nyomdai helyiségekből patikát kívántak kialakítani. Míg 1652-ben a pozsonyi rendi feljegyzések még Paulus Hellesfenit jelölik meg, mint a tipográfia felügyelőjét (habet curam typi), addig 1653 – 1654 között már senki sincs megbízva ezekkel a teendőkkel. Viszont a feljegyzések 1655-től kezdve említik Udalricus Steidlert mint a pozsonyi rendház apothecariusát.²²

Áttekintve az 1648 – 1661 közötti nagyszombati nyomtatványokat, azok meglehetősen egyenetlen, rendezetlen benyomást keltenek, a betűk rossz állapota miatt. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy az egyes típusokból — ez különösen a legtöbbet használt kisebb fokozatoknál szembetűnő — nem is volt elegendő betűjük. Bár nagy terjedelmű munkák nem is igen készültek a nagyszombati akadémiai nyomda korai korszakában, még a naptárak prognosztikon részének kinyomtatásánál is gondot okozott, hogy nem volt elegendő kisebb fokozatú szövegbetű.

Az első ismert nagyszombati kalendárium az 1658. esztendőre szóló magyar nyelvű. Ettől az évtől kezdve a nagyszombati naptárkiadást folyamatosnak tekinthetjük, sőt, valószínű, hogy legalábbis 1661-től kezdve évente latin és magyar nyelvű kalendárium egyaránt megjelent.²³

A nagyszombati kiadványok közül úgy látszik, különös gonddal készültek az egyetlen működésével kapcsolatos munkák. Minden bizonnyal a vizsga-tézisek az általunk tárgyalt korszak legszebb nagyszombati kiadványai. Fólió vagy ívrét

²¹ RMK II 859.; HOLL Béla: *Ferenczffy...* 185.

²² LUKÁCS László: *Catalogus generalis seu nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Soc. Iesu.* P. III. (Romae, 1988) 1598.

²³ RMK I 931; RMK I 945 és RMK II 971.

alakban, nemegyszer rézmetszetes táblákkal díszítve jelentek meg, sőt legújabbban egy selyemre nyomtatott tézis is ismertté vált 1654-ből.²⁴

A rézmetszetű illusztrációk több esetben szignáltak: a Nagyszombatban dolgozó németalföldi Johann Daniel Ther Portten metszetei. Az általunk tárgyalt korszak nyomtatványai közé kell sorolni azt a két csonkán, nyomtatott címlap nélkül fennmaradt, *Szent Ignác életéről* szóló munkát, amelynek minden egyes lapján rézmetszetű kép található, és amelynek kiadási ideje eddig nem volt ismert. A szegedi Somogyi Könyvtár (Inc. 166. jelzetű) példányában lévő 1656. évi possesor-bejegyzés és az 1655-ben nádorrá választott Wesselényi Ferencnek szóló ajánlás alapján 1656-ban jelent meg Nagyszombatban. Ugyanezt a datálást támasztják alá betűi is. A negyedréti alakú könyvben 82 rézmetszet található ismeretlen mestertől, ezek mindegyike Szent Ignác életének egy-egy jelenetét örökíti meg.²⁵ A nyolcadréti alakú munkában²⁶ e metszettek százra kiegészítve kicsinyítve és tükörképes formában találhatók. Nem vehető biztosra, hogy ezek a rézmetszetes illusztráció-sorozatok a nagyszombati nyomda e két kiadványa számára készültek: lehetséges, hogy a kor szokása szerint a nyomdák alkalmanként kölcsönözték e sorozatokat.²⁷

Az 1662-től Nagyszombatban használt Ferenczffy-féle típusok jelentősen hozzájárultak a kiadványok művészi színvonalának emeléséhez. Amint már szó volt róla, a pozsonyi érseki nyomda eredeti díszjei közül is több csak 1662-ben került át Nagyszombatba.

A nagyszombati nyomda első tizenöt évének nyomdafelszerelését rekonstruálva lehetőség nyílt arra, hogy néhány tévesen nyilvántartott nyomtatványt most helyesen meghatározzunk. Helyesbíteni kell bizonyos az általunk tárgyalt időkörbe tartozó nyomtatvány megjelenési helyét. Így Joannes Guttovieni *Carmen* című munkáját a korábbi szakirodalom részben trencsényi,²⁸ részben ismeretlen kiadási helyű nyomtatványnak tartotta.²⁹ Ez a nyomtatvány azonban a betűk és díszek tanúsága szerint 1659. évi nagyszombati kiadvány.³⁰

Sámbár Mátyás *Három üvdösséges kérdés* című, több kiadásban is ismert vitairata először 1661-ben Nagyszombatban jelent meg.³¹ Példány alapján is ismert harmadik kiadása 1672-ben Kassán jelent meg,³² és már korábban is fel-

²⁴ BORSA Gedeon: *Selyemre készült hazai nyomtatványok* = MKsz 1992. 266. A selyemre nyomtatott tézis lelőhelye: OL P 125 Pál nádor iratai 11959.

²⁵ RMK I 1604.

²⁶ RMK I 1605.

²⁷ PATAKY Dénes: *A magyar rézmetszés története*. Bp. 1951. 18, 24.

²⁸ RMK II 943.

²⁹ ČAPLOVIČ, Ján: *Bibliográfia tlači...CXCI*.

³⁰ RMK II 943.

³¹ RMK I 979.

³² RMK I 1127 (Kassa, 1672).

tételezték, hogy második kiadása,³³ amelyből példány nem volt ismert, 1665-ben kellett, hogy megjelenjék, hiszen ekkor egyszerre több válasz vitairat is keletkezett. Nagyszombati, első kiadásának Országos Széchényi Könyvtár-beli példányát megvizsgálva kitűnt, hogy annak csak első íve a nagyszombati, 1661-es kiadás, a mű törzse azonban más nyomdában készült.³⁴ Összevetve más, ebből az időszakból származó kassai nyomtatvánnyal, megállapítható volt, hogy ez az 1665. évi, eddig csak feltételezett második kiadás, amely tehát, hasonlóan a harmadik kiadáshoz, Kassán jelent meg. A kassai nyomdának ezekről az éveiről már Pavercsik Ilona megállapította, hogy egyidejűleg adott ki katolikus és protestáns vitairatokat — hely és nyomdász megnevezése nélkül.³⁵ Tehát ezt az egyetlen példányban — az első íve híján — fennmaradt nyomtatványt mint a kassai Tüersch-nyomda kiadványát lehetett meghatározni.

Az 1654. évi nagyszombati nyomtatványnak tartott *Lima* című jezsuita vitairat,³⁶ amely egy sárospataki, ma már nem ismert protestáns iratra válasz, ugyancsak kassai nyomtatványnak bizonyult. Címlapján sem helyet, sem nyomdát nem jelöl, mindössze a nyomdai cifrák közé foglalt IHS betűk díszítik, és az 1654-es évszám olvasható rajta. Bár 1654-ből eddig nem ismert a könyvészet kassai, jezsuita nyomtatványt, újabb kutatások nyomán bizonyossá vált, hogy 1657-től kezdve a kassai városi nyomda egyre növekvő számban adott ki jezsuita kiadványokat.³⁷

A Szabó Károly által nagyszombati nyomtatványnak tartott Joannes Wolphius *Hungaria alias Pannonia perorata* című műve valójában bécsi nyomtatvány.³⁸ Tipográfiai anyaga arra utal, hogy a bécsi Cosmerovius-nyomdában jelent meg.³⁹ Eredeti, tehát Cosmerovius-tól származó, bár impresszum nélküli címlapos példánya is ismert.⁴⁰ Viszont a Szabó Károly által leírt (és az Országos Széchényi Könyvtárban RMK II 809 jelzeten nyilvántartott) nyomtatvány valójában csupán ugyane szerző *Pannonia perorata* című művének címlapkiadása. Csak a *Hungaria* kezdetű címlap származik a nagyszombati nyomdából,

³³ MKsz 1932/34. 10.

³⁴ OSZK-beli jelzete: RMK I 979. A budapesti Egyetemi Könyvtár és a Matica slovenská példánya viszont teljes egészében a nagyszombati, 1661-es kiadás. A két kiadást az OSZK-ban őrzött példányban azért lehetett kombinálni, mert az 1665-ös kiadás pontosan követi beosztásában az 1661. évi nagyszombati.

³⁵ PAVERCSIK Ilona – GALLI Katalin: *Fejezetek a kassai könyvnyomtatás történetéből* = OSZK Évk 1981. 357–358.

³⁶ RMK II 806.

³⁷ PAVERCSIK – GALLI: *i. m.* 357–358.

³⁸ SZABÓ Károly – HELLEBRANT Árpád: *Régi magyar könyvtár III. köt.* Pótlások, kiegészítések, javítások. 2. füzet. Összeáll.: DÖRNYEI Sándor és SZÁLKA Irma. Bp. 1991. 6316. sz.

³⁹ Már FAZAKAS József is feltételezte, hogy Cosmeroviusnál, Bécsben jelent meg (l. OSZK-beli munka-céduláját).

⁴⁰ Pl. a MTA Könyvtára RM II 524 jelzetű példánya.

méghez a egy évvel későbből, mint az eredeti, bécsi kiadvány. Az eredeti bécsi kiadás ugyanis 1652-ből való, míg az utólag hozzányomatott nagyszombati címlap 1653-ban, újévi ajándék gyanánt készült. A fennmaradt *Hungaria* kezdetű címlap Sopron város tanácsának van ajánlva, és feltehetően létezett egy, a kassai tanácsnak ajánlott címlapvariáns is.⁴¹ Ezzel szemben az eredeti, *Pannonia* című munkát a szerző IV. Ferdinándnak ajánlotta.

Pázmány Péter *Kalauz*ának harmadik kiadása 1637-ben Pozsonyban jelent meg. A fennmaradt példányok többsége azonban nem az eredeti címlappal ismert, hanem más nyomású változatban, és impresszumában meg is jegyzi, hogy „találtatik Nagyszombatban”.⁴² Minthogy 1637-ben Nagyszombatban nem volt nyomda, és a betűk a korábbi kutatók véleménye szerint is későbbieknek látszanak, feltételezték, hogy az első és utolsó lap a variáns példányokban kevéssel a nagyszombati nyomda 1648 utáni újraindulását követően készült. A betűk összehasonlításából azonban kitűnt, hogy azok a korábban feltételezettnél jóval későbbiek: az új címlappal és utolsó levéllel 1735 körül látták el Nagyszombatban a bizonyára raktáron maradt *Kalauz* példányokat. E két levélen ugyanis 1735 táján használatban lévő betűket és díszeket látni.

Ugyanez vonatkozik Káldi György *Prédikációinak* mindkét kötetére.⁴³ A Pázmányéval egyidejűleg, 1735 táján kötötték hozzá az újonnan nyomtatott címlapot és utolsó levelet, nyilván az elrongyolódott eredeti helyett. Vagyis kinyomatásuk után száz évvel még tekintélyes mennyiség lehetett raktáron, ha érdemes volt új címlapot és utolsó levelet nyomtatni e kötetekhez.

Bár 1659. évi nagyszombati kiadványnak tartották, mégsem ott készült a *Statuta* című mű.⁴⁴ Betűi alapján külföldi nyomtatvány, bizonyosra vehető, hogy nem Nagyszombatban (és nem is Pozsonyban) készült. Megtévészto lehetett, hogy a nagyszombati káptalan statutumait tartalmazza, és hogy példányai általában kolligálva vannak a III. Miklós pápa deklarációit tartalmazó valóban nagyszombati nyomtatvánnyal,⁴⁵ amely szintén impresszum nélkül jelent meg 1657-ben, azonban kétségkívül nagyszombati kiadvány.

Összegezve a pozsonyi és a nagyszombati nyomda párhuzamos működését, megállapíthatjuk, hogy a kezdetektől egészen a pozsonyi Gründer-féle nyomdai vállalkozásig mindössze öt olyan év volt (1648 és 1652 között), amikor párhuzamosan mindkét városban működött nyomda. Az ebből az öt évből származó nyomtatványok esetén sem nehéz a pozsonyi és nagyszombati műhelyekhez tartozó nyomtatványok szétválasztása, hiszen ezekből az évekből minden

⁴¹ MKsz 1888. 249.

⁴² Pl. az OSZK RMK I 673 2., 3. és 4. példánya.

⁴³ Régi magyarországi nyomtatványok 2. Bp. 1983. (RMNy) 1509 és 1510.

⁴⁴ RMK II 936.

⁴⁵ MKsz 1918. 80; ČAPLOVIČ, Ján: *Bibliográfia tlači...* 1977. sz.

pozsonyi nyomtatvány — a korábbi gyakorlattal ellentétben, és talán éppen önállóságukat bizonyítva — teljes impresszummal jelent meg. De betűik alapján is jól elkülönülnek a pozsonyiak: csak a kifogástalan állapotban lévő — feltételezésünk szerint 1641-ben átöntött — Ferenczffy-betűkkel készültek, elvértve Némethi-félékkel, szemben a nagyszombati nyomtatványoknak az eredeti érseki alapításból származó, már kopott betűivel.

Mai ismereteink szerint a nagyszombati akadémiai nyomda most tárgyalt korszakában 76 nyomtatvány jelent meg, szemben a Szabó Károly által ismert 38 művel, összesen 370 ív terjedelemben.⁴⁶ Ez szinte ugyanannyi, mint a Kasán 1623 és 1634 között működő Schultz-nyomda termése.⁴⁷ A nyomda produktivitása most még meg sem közelítette az 1670-es évek során tapasztalható nagy fellendülést. A nyomda készletének újabb bővítése ugyanis az 1670-es évekre esik. Ennek során a nyomdafelszerelés — elsősorban a betűk — szinte kicserélődtek, de a díszek folyamatosan használatban maradtak, némelyikük több mint száz évig. Haiman György munkájának köszönhetően a nyomda a 18. századi (1712 és 1773 közötti) felszereléséről pontos kép áll előttünk,⁴⁸ hiányzik azonban a közbülső, 1663–1712 közötti fél évszázad részletes tipográfiai feldolgoása.

V. ECESEDY, JUDIT

Die ersten fünfzehn Jahre der akademischen Buchdruckerei zu Nagyszombat

(1648–1662)

Die Abhandlung gibt einen Überblick von der Gründung und von der Tätigkeit der ersten Jahre der Buchdruckerei der Akademie (Universität) zu Nagyszombat. Mit der Hilfe der zeitgenössischen Quellen und der Rekonstruktion des Druckereibestandes gelang es der Verfasserin mehrere, von den bisherigen Kenntnissen abweichende Ergebnisse zu bestätigen. Die frühere Fachliteratur betrachtete als identisch die bald zu Pozsony, bald zu Nagyszombat erscheinende Druckereien. In der Tat, von den Anfängen bis zum Buchdruckunternehmen Gründers zu Pozsony, gab es insgesamt fünf Jahre (1648–1652), als eine Buchdruckerei in beiden Städten tätig war. Die Druckwerke beider Werkstätten können von einander gut abgesondert werden. Auf Grund der gegenwärtigen Kenntnissen ließ die Druckerei von Nagyszombat in dieser Periode 76 Druckwerke erscheinen — gegenüber den durch Károly Szabó bekannten 38 Werken. Die neuere Erweiterung des Bestandes der Druckerei fällt in die 1670-er Jahre. Damals wurde die Rüstung der Druckerei umgetauscht, nur die Schmücke blieben ununterbrochen im Gebrauch. Die Rüstung der Druckerei in der Periode zwischen 1712 und 1773 kennen wir auf Grund der Forschungen György Haimans, aber eine ausführliche typographische Verarbeitung des halben Jahrhunderts zwischen 1663 und 1712 läßt auf sich noch warten.

⁴⁶ Néhány, ma már példány alapján nem ismert mű terjedelmét csak becsültük, pl. RMK II 833 vagy RMK I 959 esetében.

⁴⁷ PAVERCSIK – GALLI: *i. m.* 312–313.; számításaik szerint ott 11 év alatt 353,5 ív terjedelemben adtak ki nyomtatványokat.

⁴⁸ HAIMAN György: *A nagyszombati tipográfiáról (1712–1773)*. (Bp. 1992) című, kéziratban levő tanulmánya.